

EESTI NIMED LATGALE PEREKONNANIMISTUS

Ilmārs Mežs. Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017. 344 lk.

Lāti rahvastikuteadlase Ilmārs Mežsi (snd 1965) eestvõtmisel on Riias ilmu-

nud Latgale perekonnanimede raamat, mis käsitleb piirkonna perekonnanimede levikut ja päritolu 1935. aasta seisuga. Ajalooallikatele toetudes kirjeldatakse latgali perekonnanimistu teket ja ajaloolist arengut ning esitatakse enamasti ka nimede võimalik etümoloogia.

Perekonnanimesõnastik moodustabki raamatu mahukaima osa. Sissejuhatusest saame teada, et kavas on analoogilised käsitlused teistegi Läti ajaloolis-etnograafiliste piirkondade kohta. Väljaanne võiks kindlasti pakkuda huvi meie nimeuurijatele, kas või juba seetõttu, et selles on reale perekonnanimedele esitatud võimalik eesti päritoluseletus.

Latgale nimeraadmat algab eri teadusvaldkondade uurijate sissejuhatavate kirjutistega: demograaf Ilmārs Mežs („Perekonnanimedede juuri otsides”) ja ajaloolane Muntis Auns („Latgale perekonnanimedede kujunemise ajalooline foon”) valgustavad Latgale perekonnanimedede tekke ja arengu ajaloolist tausta, geograaf Otilija Kovaļevska („Mis on esmane – perekonnanimi või kohanimi?”) räägib Latgale perekonnanimedede jätkuvalt diskuteeritavast seosest kohanimedega ja keeleteadlane Anna Stafeca („Latgali perekonnanimed: lingvistiline pilguheit”) visandab Latgale perekonnanimedele keelelise analüüsi. Ilmārs Mežs toonitab, et varasemad perekonnanimeuurimused ei ole nii ulatuslikult kasutanud arhiivimaterjale kui käesolev väljaanne, kus peaallikas on 1935. aasta rahvaloenduse arvestuslehed, mida säilitatakse Läti riiklikus ajalooarhiivis. Perekonnanimesõnastik sisaldab peaaegu 4000 latgali nime levikuandmete ja võimaluse korral semantikat puudutava seletusega. Väljaande lisas leidub loend 1900 harva esinevast perekonnanimest. Latgale perekonnanimeraadmat ei hõlma vene, juudi, saksa ega teistest rahvustest vanemate või nooremate sisserännanud elanike ega luteriusuliste ja õigeusklike läti sisserändajate perekonnanimesid. Seetõttu ei sisalda käesolev väljaanne XIX sajandi teisel poolel Balvi ja Kuprava valda väljarännanud luteriusuliste eestlaste¹ perekonnanimesid.

Latgale perekonnanimeraadmatu auto-

¹ Nende kohta vt L. Vaba, Eestlased ja eesti keel Lätis. Liepna ja Balvi Eesti siirdlaskonna tekke-, arengu- ja hääbumislugu ühe suguvõsa perepärimumuste põhjal. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koost ja toim

rid esindavad seisukohta, et võrreldes Vidzeme ja Kurzeme perekonnanimedega algab Latgale perekonnanimedede ajalugu märksa kaugemas minevikus, mis nimeti ulatub XVI sajandisse, nagu osutavad 1599. aasta Poola mõisarevisjonide materjalid. Perekonnanimedede käibele tulekut ja juurdumist Latgales nähakse järkjärgulise, pideva protsessina (mitte seadusega korrapealt kehtestatud nagu Vidzemes ja Kurzemes), mida toetas ja soodustas Latgale liitmine XVI sajandi teisel poolel katoliku Poola-Leedu riigiga (1561–1772), kus ka pärisorisel rahval olid perekonnanimed. On ka teistsuguseid seisukohti: Läti nimeuurija Klāvs Siliņš arvates võib perekonnanimedest Latgales rääkida siiski alles pärast 1861. aastat: vanade dokumentide põhjal on raske öelda, kas isikunimedele on lisatud kohanimi, lisanimi või tõepoolest perekonnanimi tänapäevases mõttes. Latgale perekonnanimistus domineerivad nimed, millel on vaste kohanimena, kuid enamasti pole selge, kumb on primaarne.² Suurem osa Latgale perekonnanimedest on autohtoonsed ega levi enamasti väljaspool Latgalet. Võib täheldada teatud perekonnanimedede domineerimist ühes või mitmes sama piirkonna vallas mitme sajandi vältel. Seisukoht, nagu oleks Latgale perekonnanimedede enamik mitteläti päritolu, on müüt, rõhutavad autorid. Selles suhtes erineb Latgale otsustavalt nt Kuramaast, kus saksa nimed moodustavad poole või on koguni ülekaalus.

Latgale on sajandite vältel kujunenud multinatsioonalseks ja -kultuurseks piirkonnaks, mis peegeldub ilmekalt sealsete perekonnanimedede päritolus (latgali, läti, leedu, poola, valgevene, vene, saksa, eesti). Enne Läti riigi teket oli Latgale

K. Praakli, J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010, lk 361–380.

² Vt lähemalt L. Vaba, Tähelepanekuid läti nimedest eesti perekonnanimistuse. – Nime murre. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 270.

asjaajamiskeeleks poola, pärast liitmist Vene keisririigiga (1772) vene keel, mis aimub ka latgali perekonnanimede morfoloogilisest vormistusest ja kirjapildist.

Nimede etümoloogia „ränga ja julgust nõudva” esitamise on teinud Anna Stafrica ja Otilija Kovaļevska. Eesti nimede osas on seisukohtade kujundamisel konsulteeritud Peeter Pälliga, keda väljaandes tänatakse „väärtuslike kommentaaride, kriitiliste märkuste ja täpsustuste eest”. Võimalikku eesti päritolu on kaalutud 36 nimepasa puhul, mis hõlmavad umbkaudu pooltteistsadat nime. Peamiselt on perekonnanimesid kõrvutatud eesti apellatiividega, nt *Agulis*, *Aguls*, vrd ee *agul*; *Kiborts*, *Kibarts*, ? vrd ee *kübar*; *Krūza*, vrd ee *kruus* : *kruusa*; *Kuziks*, ? vrd ee *kuusik*; *Pazāns*, ? vrd ee *pask* : *pasa* 'väljaheide; pori', *Puisāns* (1765 *Puyszan*), vrd ee *poiss* jt. Eesti ainestikuga tahaksin veel siduda Kārsavast registreeritud *Punans*, *Punāns* (vrd ee *punane*) ja *Sarva* (vrd ee *sarv*) ning Liepna nime *Tarvāns* (vrd ee *tarvas* läänemeresoome keeli iseloomustava metateesiga *rv* pro *ur*, vrd lt *taurs*, ld *tauras* 'tarvas'). Selles kõrvutuste rühmas leidub mõningaid läti (latgali) keele seisukohalt ebatavaliste häälikute või häälikuühenditega nimesid, mis võiksid toetada proponeeritud eesti etümoloogiaid, nagu diftong *oi* (*Poika*, *Poiks*, *Poiko*, *Poikāns*, *Poikans*, vrd ee *poiss*, mrd *poig*) või häälikujärjendid *-VnC-* ja *-VmC-* (*Unda*, *Udenkōvs*, vrd KN *Undama*, *Undva*; *Vingris*, *Vingra*, ? vrd ee *vinguma*; *Lamba*, ? vrd ee *lammas* : *lamba*). Nimesid *Sarna*, *Sārna*, *Sarnis*, *Sarns* (1712 *Sarn*), *Sarnovičs* on võrreldud nimisõnaga *saar(epuu)*, kuid sobivam alussõna oleks pigem Kagu-Eestis, samuti keelesaartel tuntud puunimetus *saarnõpuu*. Teist, väiksemaarvulist nimerühma on kõrvutatud Eesti isikuja kohanimedega, nt *Ančāns*, ? vrd ee *Ants*, KN *Antsla*; *Keibenieks*, *Keibiniks*, *Keiba*, vrd ee KN *Keibu*; *Mekšs*, ? vrd ee KN *Māksa*, IN *Mōksi*, KN *Meeksi*, *Miikse*; *Perdeļs*, ? vrd ee *Pärtel*. Lääne-Latgales ja mujalgi väljaspool Latgalet

laialt levinud perekonnanime *Zeps* sidumine eesti sõnaga *sepp* pole usutav: see on hüpokoristiline vorm nimest *Jāzeps*, nagu alternatiivina väljaandes ongi osutatud.

Rangelt võttes võiks nähtavasti enamikku väljaande eesti etümoloogiaid pidada ennatlikeks või suhtuda neisse teatava reservatsiooniga, sest iga perekonnanime lähe vajab tegelikult üksikasjalikku uurimist. Üksiknime ajalugu ja arengut tundmata pole kerge osutada nime algupära ja näiliselt ühemõtteliselt seletuvad perekonnanimed võivad tegelikult osutada hoopis erineva tähenduse ja algupäraga nimedeks. Esitatud eesti etümoloogiaid toetab teataval määral ometi tõsiasi, et latgali perekonnanimede kogumi analüüsil ei suhestu need kui tulnuknimed ei balti ega slaavi ainestikuga. Mitme nime kohta on autoreil teada, et nende kandjad on sisse rännanud Eestist Viļaka resp. Balvi piirkonda: *Iļsjāns*, *Iļsans*, ? vrd ee *ilus* + *Jaan*; *Serdants*, *Serds*, *Sērds*, vrd PN *Sōōrd*, *sōōrd* 'kütis; kodulähedane heina- või karjamaa'. See on laias laastus vaieldamatu päritoluargument.

Latgale piirkonnale iseloomulikult on mõnel eesti päritolu perekonnanimel vaste toponüümikas küla-, harvem talunimena: *Agulis*, *Aguls* – *Aguļi* (tal, Rēzekne piirkonna Stoļerova v), *Keibenieks*, *Keibiniks* – *Keibiniki* (küla, Balvi piirkonna Tilža v), *Mikitans* – *Mikitāni* ja *Sārna* – *Sārni* (külad, Rēzekne piirkonna Nautrēni v), *Pizelis*, *Pizels* – *Pizeļu ciemi* (külad, Preiļi piirkonna Aizkalne v), *Vingris*, *Vingra* – *Vingru ciems* (küla, Daugavpils piirkonna Nīcgale v). Usutavalt läänemeresoome päritolu toponüümse *Keiba-* vanem oletatav kuju on **Kaiba-* (sest *kai > *k'ei*),³ mis autoreil on jäänud tähelepanuta.

³ Vt täpsemalt А. Б. Брейдак, Прибалтийско-финские названия рек в Латгалии. – LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālas un humanitāras zinātnes 2 (307). Rīga, 1973, lk 98; A. Braidaks, Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi. – LPSR Zinātņu Akadēmijas

Huvipakkuv on etnonüümist *igaunis* 'eestlane' lähtuv perekonnanimi *Igaunis*, *Igauns*, latgalipäraselt *Igauns*, mis levib eelkõige Rēzekne, aga ka Baltinava, Balvi ja Kārsava piirkonna valdades. Rēzekne piirkonna Dricāni ja Dagda piirkonna Ezernieki vallas on ka *Igauni*-nimeline küla. Autorite arvates kuuluvad samasse nimepessa võib-olla ka perekonnanimed *Igolnieks*, *Igalnīks* (poolapäraselt *l* pro *u*), *Igovens*, *Igovins* (1765 *Igowin*), *Igavins*, *Igovļa*, *Ikaunieks*. Latgales on ka mitu *Ikaunieki*-nimelist küla. Etnonüümselt algupära perekonnanimi ei tarvitse muidugi tingimata alati viidata nimekandja rahvusele.

Etnonüümselt päritolu on arvatavasti Latgale keskosas tuntud perekonnanimed *Čudars*, *Čuders*, *Čudors* (1765 *Czudor*), aga samuti *Čodars*, *Čodors*, vrd *tšuu* (< vn чудъ). Samatüvelised on Latgale kohanimed *Čudarāni*, *Čodorāni*. Pilklikust rahvanimetusest *tšuhnaa* (< vn чухна < чудъ + -на), millega on mh kutsutud Lutsi eestlasi, on võrsunud latgali perekonnanimed *Čuhnovs*, *Čuhno*, *Čukna*.

Eesti nimede kodunemisest latgali perekonnanimistuga kõnelevad ilmekalt eesti alusnimedele liitunud nimeformandid. Levinuim latgali nimeformant on *-āns* (ca 14% kõigist latgali nimedest lõpeb selle formandiga), mis sageli laiendab ka eesti alusnime, nt *Pazāns*, *Pedāns* (vrd ee *pedajas*), *Pizāns* (1765 *Pisan*, 1824 *Pizan*, vrd ee *pisike*), *Poikāns*, *Puisāns* (1765 *Puyszan*, vrd ee *poiss*, mrd *poig*). Latgali perekonnanimede *ins*-lõpp (millele läti keeles vastab *-inš*) on vanapäraseimaid keelelisi

jooni, osutades lähtumisele *inis*-lõpuga omadussõnadest; eesti algupära nimedes esindab seda nähtust *Mičūļins* (← *Mičūls*, *Mičs*). Poolastamispiitselit kannavad *skis-*, *ičs-* resp. *išs-*formandiga nimed *Mikijanskis* (? vrd ee *Mikk* + *Jaan*), *Pizičs* (← *Piziks*), *Sarnovičs*, *Mičūlišs* (← *Mičulis*, *Mičs*, ? vrd ee *mets*, mrd *mōts*). Vene nimeformant *-ovs* on liidetud nimedele *Mikitanovs* (lähtunud tõenäoliselt nimepesast, kuhu kuulub *Mikijanskis*), *Pedanovs* (← *Pedāns*). Jne.

Kui Baltinava ja Krustpils piirkond välja arvata, on eesti päritolu perekonnanimede kohta teateid üle kogu Latgale. Anna Stafecka seob eesti nimede esinemise Latgales lutsidega. Kolmandik väljaande eesti päritoluviietega nimedest levib Rēzekne (sh Dricāni, Nautrēni ja Gaigalava v) ja Ludza (Pilda, Nirza, Ņukša, Pureņi v) piirkonna valdades, mis teadaolevalt vähemal osaliselt katub tõepoolest lutside asualaga. Lutsi keeleainest on süstemaatilisel talletatud peamiselt Ludza piirkonna Pilda ja Nirza valla küladest, vähesel määral ka sama piirkonna Briģi ja Kārsava piirkonna Mērdzene vallast. Etnograafidele ja murdeuurijaile teadaolevad lutsi murde kõnelejad siiski eestipäraseid nimesid ei ole kandnud, sh nt *Budans*, *Bulis*, ka *Buļs*, *Germans*, *Germovs*, *Grabovskis*, *Jarošenko*, *Jakimenko*, *Konovs*, *Mutulis*, *Nikanovs*, *Ostrovskis*, *Strumpe*, *Zagorski*. Olen seisukohal, et lutsid on Latgale põliskasukad, kes püüsid balti asustuse keskel aastasadu. Lutside rännuhüpotees toetub rõhutatult lutside suulisele pärimusele. Pole siiski kahtlust, et keelesaar on saanud aegade jooksul täiendust Eestist, mis seletaks ka eestipärase perekonnanimede olemasolu Latgales.

LEMBIT VABA

Vēstis 8 (409). Rīga, 1981, lk 91; V. J. Zeps, J. Rosenshield, Pre-Latgalian hydronyms in East Latvia. – Journal of Baltic Studies 1995, kd 26, nr 4, lk 350.